

2. Спасібо-Фатєєва І.В. Правова природа корпоративних відносин // Вісник господарського судочинства – 2007. – № 5. – С. 87–99.
3. Мельник О.О. Корпоративне право України. Навчально-практичний посібник із зразками документів. – К: ФОП Мельник О.О., 2008. – 368 с.
4. Кравчук В.М. Корпоративне право / Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. – К.: Істина, 2008. – 720 с.
5. Кашанина Т.В. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ): Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА – М., 1999. – 795 с.
6. В. Щербина. Правова природа корпоративних відносин / Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – 10–14 с.
7. Гражданское право: В 2 т. – Том 2. Полумтом 1: Учебник / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 2000. – 704 с.
8. Спасібо-Фатєєва І.В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 36 с.
9. Кибенко Е.Р. Корпоративное право: Учебное пособие. – Харьков: Эспада, 1999. – 480 с.
10. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. – К.: Атіка, 2003. – 352 с. – Бібліограф.: с. 298–351.
11. Кашанина Т.В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. – М.: Изд. гр. ИНФРА'М-КОДЕКС, 1995. – 554 с.
12. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М: Юридическая литература, 1974. – 290 с.
13. В. Васильєва. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин. Юрична україна. – 2003. – № 10 – С. 24–26.
14. О.О. Квасніцька. Інститут державної реєстрації суб'єктів підприємництва. / Університетські наукові записки, 2005. – № 1–2 (13–14), с. 146–150.
15. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, №18, №19–20, №21–22. – Ст. 144.
16. Закон України «Про господарські товариства». Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991. – №49. – Ст. 682.
17. Спасібо-Фатєєва І. Особливості правовідносин, що виникають при створенні акціонерного товариства // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1998. – № 4. – С. 121–128.

Бедрій М.М., ЛНУ ім. І. Франка

СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ КОПНИХ СУДІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

В статье рассматривается происхождение копных судов, которые действовали на украинских землях в XIV-XVIII вв. Автор представляет мнение, согласно которому предшественниками копных судов были общинные суды догосударственного общества восточных слав'ян, вервные суды Киевской Руси и Галицко-Волынского государства.

The genesis of kopni courts, which operated on Ukrainian lands in XIV-XVIII centuries, is examined in the article. An author presents opinion, concordantly

which the predecessors of kopni courts were community courts of primitively communal society of east slavians, vevni courts of Kyivan Rus' and Galician-Volynian state.

Сучасна Українська держава проводить пошук ефективної моделі судової системи, яка б забезпечила максимальний захист прав людини. Ця система повинна формуватись з урахуванням як світового, так і національного правового досвіду. Тому існує доцільність звернути увагу на український звичаєво-правовий інститут копного суду, який функціонував у XIV-XVIII ст.

Особливий інтерес у цьому контексті становить питання генезису копних судів та суспільно-правових передумов становлення цих органів на українських землях. Більшість дослідників дотримуються позиції, що походження цього правового інституту було давнім і сягало епохи додержавності. Тому цікаво як з наукової, так і практичної точки зору з'ясувати, яким шляхом розвивалось громадське судочинство на українських землях до становлення в XIV ст. правового інституту копного суду.

У додержавний період разом із родовою общиною почали виникати перші соціальні норми, які регулювали тогочасні суспільні відносини. Община – це перша соціальна форма виробничого та громадського об'єднання людей, що характеризується спільною власністю на засоби виробництва і повним або частковим самоврядуванням [1, с. 657]. Її основою була єдність родинних зв'язків і культурних норм. Це надбіологічне об'єднання, що витіснило першість біологічного домінування, на зміну якому прийшла соціальна взаємодопомога. Община зосереджувала а собі всю систему суспільних відносин – виробничих, сімейно-побутових, культурних.

Оскільки писемність була відсутня, а соціальний досвід генетично не передається, зберегти його можна було тільки у формі звичаїв і традицій. Звичаї і традиції були святими, а їх порушення вважалося найважчим злочином [2]. Так формувалося звичаєве право у додержавному суспільстві.

Судові органи формувались у зв'язку з необхідністю забезпечення правових звичаїв. Деякі дослідники пов'язують формування судів з утворенням держави, проте це не так. Судочинство виникло в епоху родового ладу. Влада старійшин-правителів родових общин була дуже широкою, включала в себе судові функції. Так виникли общинні суди на українських землях, тобто у формі судових повноважень правителів родових общин. На засіданнях общинних судів був присутнім весь рід, що свідчить про громадський характер додержавного судочинства, який зберігся протягом багатьох століть на українських землях, став частиною національного менталітету українців. Коли роди були ізольованими одне від одного, правителі родових общин могли судити тільки членів цих общин. Щодо членів інших родів застосовувались інші заходи, засновані на принципі таліону, у тому числі кровна помста. З припиненням ізоляції родів підсудність общинних судів розширювалась. Родові общини почали співпрацювати одна з одною в сфері правосуддя з метою забезпечення спокою, справедливості та мирного співжиття.

Общинні суди були історично першими судовими органами на українських землях. У додержавний період і в епоху становлення україн-

ської державності вони були єдиними судами. Родовим общинам належало монополне право здійснювати судочинство, оскільки вони були визначальними структурними одиницями додержавного суспільства. До складу общинного суду входили найповажніші члени общини, яких називали «судними мужами» або «добрими людьми». Під їх юрисдикцію потрапляли усі справи (як цивільні, так і кримінальні) щодо тих праводносин, які відбувались на території общини. Общинному суду фактично належала роль посередника між сторонами судового процесу. Засідання відбувались публічно (у присутності всієї родової общини) та проводились усно. Судовий процес мав обвинувально-змагальний характер, відбувався у присутності свідків. Сторони змагались у словесній баталії за формулою «слово проти слова», підтверджуючи свої заяви та клопотання доказами [3, с. 24–25].

На генетичному зв'язку копних і общинних судів наголошував український дореволюційний вчений М.Іванішев: «Сільська община південно-західної Росії (України – М.Б.) з її правовими звичаями та самостійним складом копних судів має ознаки глибокої давнини. Про початок і походження цієї установи ми не знаходимо жодних відомостей ні в літописах, ні в законодавчих пам'ятках. З великою ймовірністю можна припускати, що сільські общини виникли за тих часів, коли слов'янські племена, що залюднювали теперішню південно-західну Росію (Україну – М.Б.), ще не були об'єднані в державну спілку під зверхньою владою господарів» [4, с. 23]. «Кожне село окремо та вся община разом відповідали за вчинки своїх членів. У межах своєї округи община відповідала за безпеку життя та майна як своїх членів, так і прихожих» [4, с. 7].

Оскільки общинні суди були першими українськими судами, то звичаї, які регламентували порядок здійснення общинного судочинства, були першими українськими процесуально-правовими нормами. Видатний український історик права А. Яковлів вважав, що визначальна роль в общинному судчинстві належала потерпілому. З розвитком культури ізольованість родин поступово зникла. Почали виникати нові форми родин, які будувались на основі доброзичливих відносин між сусідами. Кривний зв'язок поступово почали змінювати інші зв'язки: сусідські, територіальні, племенні. У цей історичний період необмежені акти помсти, які раніше приводили до постійної боротьби та знищення цілих родин, стали вважатись шкідливими для спокою та порядку. Тому виникали перші правові норми у формі звичаїв, які поставили акти помсти під певний контроль з боку суспільства, обмежили можливість застосування помсти, пізніше замінили грошовою карою і, зрештою, з організацією держави зовсім заборонили. Ці нормативні правила та обмеження стали першими українськими процесуально-правовими нормами. Як і при кривній помсті, головна активна роль в общинному судочинстві належала потерпілому, яким спочатку була родина, а потім окрема особа. Обмежуючі та контролюючі помсту правила регламентували дії потерпілого, який шукав свого кривдника та мстився йому. Тому давні пам'ятки права приділяли велику увагу встановленню правил розшуку злочинця та компенсації шкоди потерпілому [5, с. 7].

У VII–VIII століттях було створено об'єднання племінних союзів полян у середньому Подніпров'ї з центром у Києві. На цих землях у VIII–

IX століттях виникла перша держава східних слов'ян з назвою «Руська земля». З кінця IX століття Руська земля стала центром, політичним і територіальним ядром утворення могутньої держави, яка закріпила за собою назву «Київська Русь» [6, с. 8–10].

Важливими рисами судово-адміністративного устрою Київської Русі були, по-перше, поділ судочинства на дві сфери: світське і церковне, а по-друге – невідокремленість суду від адміністрації. У Київській Русі серед судів розрізняли: державні (князівські), церковні, вотчинні (боярські) та громадські (вервні). Громадські суди діяли із найдавніших часів, спершу як єдині судові органи, згодом поряд з державними (князівськими) судами. Основним видом цих судів були вервні суди [7, с. 35–36]. Про вервний суд Руська Правда згадує лише один раз (ст. 15 Короткої редакції Руської Правди), говорячи про «Суд 12 мужів» [8, с. 27].

Вервні суди прийшли на зміну додержавним общинним судам. В общинного суду була дуже широка компетенція, оскільки у період до становлення держави общинні суди були єдиними судовими органами. Під їхню юрисдикцію потрапляли як цивільні справи, так і кримінальні, зокрема вбивство чи крадіжка, здійсненні на території общини. З появою вічевих, церковних і вотчинних судів компетенція общинних судів звужувалась, а там, де діяв князівський суд, їх діяльність припинялась [3, с. 24].

Розбудова державної судової системи Київської Русі призвела не лише до звуження компетенції общинного суду, але й до його реформування. Його діяльність було приведено у формальні рамки, оскільки він уже базувався не лише на звичаях, а й на законі, тобто «Руській Правді». Штрафи, які суд присуджував йшли не на користь громади, а князю. Водночас громадський характер общинного судочинства та більшість його основних процесуальних форм продовжували розвиватись у практиці вервних судів. Общинний суд перестав бути тим самим юрисдикційним органом, яким був у додержавний період, перейшовши на якісно новий рівень розвитку – вервний суд.

Доки рід-община був невеликим і займав незначний територіальний простір, справи вирішувались за участю всіх його членів. Але з пливом часу роди розростались і почали займати великі за обсягом території. Цей процес супроводжувало створення певних середовищ, в яких вирішувались адміністративні потреби громади. Польський вчений Ф. Гавронський називає такі середовища «центрами комунікації». Общинні суди також були перенесені у ці центри. У зв'язку з розширенням роду та території, на якій він проживав, виникли великі труднощі у забезпеченні участі всіх членів общини в судовому процесі, які згодом зумовили неможливість такої участі. Тому кожне село й осіла група почали делегувати своїх суддів у центри комунікації, де здійснювалось судочинство [9, с. 178–179]. Таким чином, общинні суди еволюціонували та стали вервними судами.

Назва «вервні суди» виникла від давньоруського слова «верв». У свою чергу термін «верв» походить від шнурка – «вірвовки», яким вимірювали ділянку землі, зайняту членами верві [6, с. 27]. Верв була сільською територіальною громадою, яка наділялась правом місцевого самоврядування та судовими функціями. Цей орган був характерним не лише населенню Київський Русі, але й хорватському народу, оскільки

про нього згадує як «Руська Правда», так і Полицький статут, який діяв у Далмації (прибережна частина Хорватії) [10, с. 76]. Члени верви в Київській Русі мали перед князівською владою фінансові, поліцейські та інші зобов'язання. Вєрв була колективним власником неподільних земель, здійснювала реалізацію норм звичаєвого права, організацію захисту своїх членів і їх власності у конфліктах з державним апаратом, феодалами та сусідніми громадами. Органом управління верви було віче. Її члени несли взаємну відповідальність за сплату князеві податків і за злочини, вчинені на її території, яка була доволі великою. Вона охоплювала кілька населених пунктів, розташованих неподалік одне від одного [6, с. 27–28]. На думку В.М. Лешкова, вєрв була союзом осіб, пов'язаних землею, майновим союзом, у певному сенсі географічною общиною, тобто в сучасному розумінні – територіальною громадою [11, с. 154].

Вєрв була водночас і давньоруською громадою, і судово-адміністративною одиницею. Судові функції від імені громади виконував вєрвний суд, який у період існування Київської Русі розглядав усі категорії справ стосовно членів общини та злочини, що були вчинені на її території. Вєрвний суд складався з «судових мужів» – представників місцевої знаті. Його очолював виборний голова (староста) [7, с. 36]. Оскільки у Руській Правді вєрвний суд було названо судом 12 мужів, тому є підстави припустити, що до його складу зазвичай входила саме така кількість суддів.

Отже, суддів вєрвного суду в Київській Русі називали термінами «мужі», «добрі люди», «обчі старці». Їх обирала на цю посаду територіальна громада-вєрв. Щоправда, інколи траплялись випадки, коли вони обирались лише для вирішення однієї судової справи самими сторонами спору. У таких ситуаціях кожна сторона процесу обирала рівну кількість суддів, тобто по шість. Вєрвні судді у своїй діяльності були незалежними від стороннього впливу, оскільки вирішували судові справи та карали винних без втручання посадових осіб державної влади [12, с. 188].

Компетенцією цього суду був захист власності, зокрема недоторканності земельних меж. Вєрвні суди найчастіше розглядали справи про дрібні злочини й проступки селян-смердів. За «Руською Правдою», на громаду також покладався обов'язок дотримання її процесуальних норм. Їй слід було додержуватись вказівок про те, що вважати караним, і який штраф призначати [7, с. 36].

Більшість дослідників підтримують позицію, що «звід 12 мужів», про який говорить ст. 15 Короткої редакції «Руської Правди» є вєрвним судом, проте є й такі вчені, які вважають цих «мужів» послухами, тобто свідками. На думку російських істориків Н.Карамзіна та А.Зіміна, у ст. 15 Короткої редакції «Руської Правди» йде мова про випадок, коли внаслідок зводу був знайдений злодій, але крім знайденої речі ним були вкрадені й інші, повернення яких вимагав позивач [13, с. 56–57].

Вєрв мала на меті захист прав власності її членів. Для здійснення цієї мети громада використовувала правотворчі, виконавчі та судові повноваження. Вєрвні суди доволі часто розглядали земельні спори між селянами. Щоб запобігти хаосу у визначенні прав власників, розподіл земель в межах вєрви відбувався за загальною згодою усіх її членів. При виникненні спірних питань розподіл землі міг проводитись за допомогою же-

ребу. У тих випадках, коли одні селяни пасли худобу там, де інші орали землю, сіяли зерно та очікували посівів, перші завдали шкоду другим, тому їх дії могли бути оскаржені у вервньому суді [14, с. 72–73].

Російський дореволюційний вчений М. Любавський зазначав: «Верви, бачимо, були першим природнім об'єднанням, що повстало з вузьких рамок кровної спілки... Вони залишились, як місцеві громади, зобов'язані круговою порукою за злочини, заподіяні в їх межах, з владою розшукувати злочинця й ухвалювати вирoki про винність свого співчлена» [15, с. 659]. Отже, вервні суди виконували приблизно такі ж функції, які до них здійснювали общинні суди, а після вервних – копні суди. Це свідчить про правонаступність розвитку громадського судочинства на українських землях.

Верви доволі часто здобували в князя право на вервну судову автономію за постійну грошову оплату, яка була своєрідною компенсацією для князя за втрачені ним внаслідок діяльності вервних судів судові стягнення та грошові покарання. На думку українського правознавця Я.Падоха, рішення вервних судів могли бути оскаржені в князівських судах. Також сторони процесу могли погодитись, щоб передати спір від вервного до державного суду [16, с. 12–13].

Спосіб здійснення вервного судочинства не є очевидним для сучасної історико-правової науки, оскільки майже не збереглося документальних джерел того періоду, які б відображали особливості вервного судового процесу. Безперечно, вервний суд діяв на основі звичаєвого права. Оскільки втіленням давньоукраїнського звичаєвого права була «Руська Правда», можна припустити, що судовий процес у вервних судах був дуже близьким до вимог процесуальних норм «Руської Правди» або навіть ґрунтувався на них.

Після занепаду Київської Русі розвиток українських традицій громадського судочинства продовжувався на території Галицько-Волинської держави.

Суд у Галицько-Волинській державі не був відокремлений від адміністрації. Верховна судова влада належала галицько-волинським князям, але у випадку розбіжності з боярами вона переходила до боярської верхівки. Судові функції від імені князя виконував двірський. Місцеві бояри були наділені не лише політичною, але й судовою владою. Князь призначав у міста посадників, які мали не тільки адміністративні та військові повноваження, але й виконували судові функції, збирали данину та мито з населення. Окремий суд мали міста на магдебурзькому праві, причому в судочинство війта ніхто не мав права втручатись. Церква користувалась своїм церковним правом і судом [17, с. 224–225]. У сільських громадах (вервах) дрібні судові справи вирішували старости, а для більш важливих – скликався вервний суд.

Український історик права Р. Лащенко зазначав: «Суд князя та його тивунів не являв собою організацію, яка охоплювала під свою юрисдикцію усе тогочасне населення. Являючи собою цілком автономні одиниці, окремі громади з давніх давен діяли на підставі стародавніх звичаїв народних, незалежно від суду князя та його урядовців» [18, с. 135–136]. Розвиваючи представлену позицію авторитетного вченого, необхідно зазначити, що вервні суди на тогочасних українських землях були найпо-

ширенішим видом судів, який вирішував більшість судових справ, що виникали з правовідносин у Галицько-Волинській державі.

Вервні суди були судовими органами сільських громад Галицько-Волинської держави, які, як і в Київській Русі, називались «вервами». Це не випадковий збіг, адже на галицьких і волинських землях верви сформувались як територіальні громади у час, коли ці території перебували в складі Київської Русі [19, с. 32].

У Галицько-Волинській державі поряд з приватною власністю членів територіальної громади продовжувала існувати громадська власність вервей. Ліси, води, сіножаті довго залишались власністю всієї громади. Верв обирала своїх стрійшин (їх також називали старостами чи старцями), які управляли нею, дбали про правопорядок, вирішували дрібні справи та спори. Важливі судові справи, які стосувались інтересів громади, розглядались вервним судом. Водночас верв несла колективну відповідальність за своїх членів [17, с. 15].

З утворенням у 1199 р. Галицько-Волинської держави розпочався процес формування системи державного управління та адміністративно-територіального устрою. Князі використовували до формування цієї системи підхід, який не цілком відповідав правовим звичаям, а в більшій мірі ґрунтувався на волі вищої державної влади, тобто князя та бояр. Територія Галицько-Волинської держави поділялась на волості. Назва «волость» появляється у джерелах середини XIV ст. Відомо, що були волості: Галицька, Перемишльська, Теробовельська, Белзька, Ярославська, Сяноцька, Самбірська, Городоцька, Львівська, Жидачівська, Коломийська та ін. [20, с. 164] Після штучного створення волостей і включення до їх складу вервей, суспільне життя у них не зникло, а продовжувало активно відбуватись. Так було не лише в Галицько-Волинській державі, але на інших етнічних українських землях. Натомість на етнічних російських землях процес утворення волостей був іншим. На цій території волості перебрали на себе права вервей, поглинули їх, поклавши край свободі територіальних громад. На думку М.Любавського, саме це й було причиною того, що громадське судочинство у Росії не пішло тим шляхом розвитку, яким пішло в Україні, а в російського народу ніколи не було копних судів, які були в українського та білоруського народів [15, с. 661].

Таким чином, можна виділити три етапи розвитку громадського судочинства, що передували становленню українських копних судів: обцинні суди додержавного суспільства східних слов'ян (до IX ст.); вервні суди Київської Русі (IX–XII ст.); вервні суди Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.). Для кожного з цих етапів характерні певні особливості, які відображали складний процес історичного розвитку народного судочинства на українських землях. Цей розвиток зумовив формування в XIV ст. самостійного українського звичаєво-правового інституту копного суду, який забезпечував існування українських правових традицій навіть в умовах відсутності Української держави.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ, Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
2. Лекції з історії держави і права України // www.tigp.jurlugansk.org.
3. Захарченко П. Історія держави і права України. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

4. Іванишев Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. – Киев., 1863. – 72 с.
5. Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. – 1928. – Число II. – Львів, 1928. – С. 1–12.
6. Бойко І. Й. Державний лад і право Київської Русі. – Львів, 2004. – 67 с.
7. Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час). – К.: Атіка, 2006. – 400 с.
8. Хрестоматія з історії держави і права України. У 2-х томах / За ред. Гончаренка В. Д. – Том 1. – К.: Ін Юре, 2000. – 472 с.
9. Gawronski F. Sądy kurne vel korne na Polesiu. – б. м. і р.
10. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – Москва: ИНФРА-М, 1998. – 790 с.
11. Правовий звичай як джерело українського права IX – XIX ст. / За редакцією І.Б. Усенка. – К.: Наукова думка, 2006. – 280 с.
12. Леонтович Ф. Русская Правда и Литовский Статут в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права // Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда. – Київ: Юридична книга, 2002. – с. 155–223.
13. Российское законодательство X–XX веков. – Т. 1. – Москва, 1984. – 432 с.
14. Лешков В. М. Русский народ и русское государство. История русского общественного права до XVIII в. // Антологія української юридичної думки. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда. – Київ: Юридична книга, 2002. – с. 52–136.
15. Любавский М. Областное дѣление и мѣстное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания Перваго Литовскаго статута. – Москва, 1892. – 884 с.
16. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Львів, 1990. – 128 с.
17. Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349) – Львів: Бібльос, 2005. – 280 с.
18. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. – К.: Україна, 1998. – 254 с.
19. Бойко І., Бедрій М. Особливості верних судів Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 1. – с. 32–36.
20. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – 220 с.

Бондаренко К.В., ОНЮА

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ МОНОПОЛЬНИМ СТАНОВИЩЕМ НА РИНКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті пропонується визначити поняття «монопольне положення суб'єкта на ринку», «монопольна влада», «зловживання монопольним положенням», розглядається питання застосування санкцій за зловживання монопольним положенням, і пропонується розв'язати проблему існуючої колізії в чинному законодавстві України.

In the article is made an attempt to give a definition to the concept monopoly position of the market subject, monopoly power, abuse of the monopoly position of the market subject, the question of application of sanctions for the abuse of the monopoly position of the market subject, and the attempt to solve the problem of collision in the current legislation of Ukraine is made.